

О. В. ГАЛЬЦОВА

*Олена Володимирівна Гальцова, аспірантка
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України*

**ПОВАГА ДО ГІДНОСТІ ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ ЯК СКЛАДОВА ПРИНЦИПУ ПОВАГИ
ДО ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ, ВИКОНАННІ І ВІДБУВАННІ ПОКАРАНЬ**

У статті 28 Конституції України проголошено право кожної людини на повагу до гідності. Важливою є норма ч. 2 ст. 64 Конституції України, згідно якій, право людини на повагу до її гідності, не може бути обмежене за жодних винятків та умов. Нормативне закріплення права людини на повагу до її гідності в Основному законі держави, вважають науковці П. М. Рабінович та М. І. Хавронюк, свідчить про гуманістичну тенденцію розвитку інституту прав людини та зростання його самоцінності¹. Як свідчить аналіз наукової літератури, право людини на повагу до її гідності досліджували юристи-правозахисники, учені багатьох наук таких як філософії, соціології, етики, теорії держави та права, а також різних галузей права: конституційного права, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права та ін. Усе це вказує на те, що гідність – це багатоаспектна цінність людини, яка глибоко проникла у зміст права, є постійно змінюваним суспільним явищем та виступає онтологічною основою прав і свобод людини² і саме тому фахівці досліджують право людини на повагу до її гідності в багатьох аспектах: духовному, історичному, філософському, правовому та емпіричному³.

Проте, незважаючи на закріплення права людини на повагу до гідності в Конституції України, дотепер її поняття не визначено, а вказується лише на абсолютну заборону «застосування катувань» та «нелюдського чи такого, що принижує людську гідність поводження чи покарання». З цього приводу більшість науковців справедливо вказують, що відсутність у законодавстві чіткого визначення терміна «гідність людини», зумовлює неоднозначне розуміння та призводить до невинновано звуженого його тлумачення. Фахівці вважають, що чітке визначення поняття «гідність людини» могло б виступати формальною підставою для розширення можливостей використання прав людини⁴. Таким чином, вказана прогалина законодавства повинна бути вирішена, оскільки єдине законодавче визначення терміна «гідність людини» дозволить захистити її ще в більш повному обсязі.

Право людини на повагу до її гідності, крім Конституції України, також закріплено у ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України): засуджені мають право на гуманне ставлення до них та на повагу до людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському, або такому, що принижує їх гідність поводження⁵. Крім цього, на нашу думку, повага до гідності людини є однією із складових принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбудованні покарань (ст. 5 КВК України)⁶ та розповсюджується на всіх без винятку засуджених осіб незалежно від статі, громадянства, національності, майнового та соціального стану, строку та виду покарання.

Крім норм національного законодавства, право людини на повагу до її гідності закріплено також у міжнародних актах у сфері захисту прав людини та міжнародних стандартах поводження із засудженими (далі – МСПЗ). Наприклад, *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*; *Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод*; *Загальна декларація прав людини*; *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права*; *Конвенція ООН проти катувань та інших, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів покарання*; *Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження чи покарання*; *Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню*; *Кодекс поведінки службових осіб правоохоронних органів, ухваленого ООН*; *Звід принципів захисту всіх осіб, підданих затриманню і ув'язненню в якій би то не було формі*; *Європейські тюремні (в'язничні) правила*; *Основні принципи поводження із засудженими* та ін.

Таким чином, повага до гідності засудженої особи виступає основним орієнтиром у діяльності персоналу та адміністрації установ виконання покарань (далі – УВП) під час здійснення ними кримінально-виконавчої діяльності. Вважаємо, що визначення поняття гідності людини, дослідження та з'ясування її змісту, має важливе значення як для науки кримінально-виконавчого права, так і для практики виконання кримінальних покарань. Вирішення окресленої наукової проблеми сприятиме тому, щоб адміністрація та персонал УВП діяли виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та чинним кримінально-виконавчим законодавством, гарантуватиме кожній засудженій особі захист від приниження та нелюдського ставлення. Вказаним проблемам присвячена стаття.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови гідність людини визначається як: 1) сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; 2) усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку⁷. Судова практика у п. 4 ППВС від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», під гідністю людини розуміє визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності.

Більшість фахівців стверджують, що гідність є невід'ємною природною ознакою цивілізованої людини; належить до природних прав людини і є однією з головних соціальних цінностей демократичного суспільства, яка вказує на критерії оцінки конституційності та законності актів, дій чи бездіяльності органів і посадових осіб публічної влади, інших юридичних і фізичних осіб; пов'язана з правами і свободами особи та, безперечно, потребує правового регулювання, захисту й охорони⁸; а деякі розглядають її як джерело прав людини, що належить кожній людині незалежно від законодавчого закріплення⁹.

На підставі цього, під гідністю людини ми розуміємо самооцінку нею своїх особистих якостей, здібностей, світогляду та свого значення у суспільстві, яка ґрунтується на публічному визнанні цінності особи. *Повага до гідності засудженого* як складова принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань – це правове положення, згідно з яким, адміністрація та персонал УВП як спеціально уповноважені органи держави, які здійснюють покарання, зобов'язані ставитися з повагою до кожної засудженої особи під час відбування ними кримінальних покарань.

Оскільки адміністрація та персонал УВП застосовують заходи державного примусу, вони повинні неухильно дотримуватися Конституції України, кримінально-виконавчого законодавства, інших міжнародних документів із захисту прав людини, а також МСПЗ, які визначають межі їх діяльності, гарантуючи засудженим право на повагу до їх гідності. Тому повагу до гідності засудженого ми визначимо як заборону щодо них: 1) катування; 2) жорстокого, нелюдського та принижуючого поведіння; 3) застосування покарань, які є жорстокими та нелюдськими; 4) проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без вільної згоди.

Заборона катування науковці визначають як обов'язкову норму національного та міжнародного права¹⁰. Під катуванням фахівці кримінально-виконавчого права розуміють: 1) наявність будь-якої дії; 2) спричинення страждання будь-якого виду та характеру; 3) мета спричинення страждання – примус або покарання; 4) до такої дії мають безпосереднє відношення державні посадові особи¹¹. Заборона катування до засуджених означає неприпустимість заподіяння фізичного чи психічного насильства з метою отримання будь-якої інформації або зізнання від засуджених чи примусити вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення тощо. Внаслідок катування створюється атмосфера страху та невпевненості засудженої особи у власній безпеці; втрачається повага і довіра до органів державної влади та персоналу УВП, а також принижуються їх авторитет; у засуджених осіб до них формується негативне ставлення; зростає рівень правового нігілізму; руйнуються принципи побудови цивілізованої та правової держави.

Заборона жорстокого, нелюдського та принижуючого поведіння. На відміну від катування, якому притаманна мета – отримання будь-якої інформації або зізнання від засуджених чи примусити вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення, жорстоке, нелюдське та принижуюче поведіння передбачає різноманітні види фізичного та психологічного знущання над засудженим. Фахівці кримінально-виконавчого права вказують, що понятійний апарат, який визначає поняття та «ступені» поганого поведіння з засудженими особами, є дуже розгалуженим¹². Нелюдське поведіння – це умисне заподіяння страждань, якщо певні обставини не дозволяють охарактеризувати таке поведіння як «катування», тобто не лише безпосереднє використання сили, але і створення такої обстановки, за якої людина зазнає страждань¹³. Згідно Зводу принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню, під жорстоким та нелюдським поведінням розуміють випадки тримання в умовах, які позбавляють особу, тимчасово або постійно, будь-якого з її природних почуттів: зору, слуху, просторової або часової орієнтації, позбавлення сну, харчування і води, багато годинне стояння біля стіни, утримання у підвалі, де людина ризикує наразитися на небезпеку нападу щурів, розлучення матері з немовлям, поміщення здорової людини до психічно хворих тощо. Внаслідок цього у засудженої особи може виникнути стрес, почуття страху чи неспокою, пригніченості і неповноцінності, спонукати їх діяти проти своєї волі і совісті та ін.¹⁴. Актами приниження засудженого можна визнати такі дії, як примушування їсти неїстівні речовини, виставлення оголеної людини на огляд інших людей, примушування одягатися так, щоб це викликало насмішки, тощо.

Заборона застосування покарань, які є жорстокими та нелюдськими. Відповідно до ч. 3 ст. 50 Кримінального кодексу України, покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Система покарань України не містить таких, які б передбачали мордування, нанесення тілесних ушкоджень чи завдання фізичного болю, або які були спрямовані на приниження честі й гідності людини. Зокрема, це знаходить свій прояв у забороні смертної кари, наявності альтернативних санкцій, застосування особливих (пільгових) умов призначення покарання неповнолітнім. Усе це є проявом гуманності покарання та означає, що застосовуючи покарання, суд повинен бачити в засудженому людину, яка може виправитися і стати законослухняним членом суспільства¹⁵. Таким чином, до засуджених забороняється: застосування покарань, які передбачають мордування, нанесення тілесних ушкоджень чи завдання фізичного болю, або тих, які спрямовані на приниження честі й гідності людини; тілесних покарань за дисциплінарні правопорушення; та таких, що можуть нанести засудженому фізичну або психологічну травму та ін.

Заборона проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Вказане положення закріплене у ч. 3 ст. 28 Конституції України, ч. 1 ст. 8 КВК України. Це означає, що засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди¹⁶. Така ж заборона передбачена у правилі 48.1 та 48.2 ЄТП та принципі 22 Зводу принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якому вигляді та ін. До того ж, в Основах законодавства України про охорону здоров'я¹⁷ вказується: забороняється проведення науково-дослідного експерименту на хворих, ув'язнених або військовополонених, а також терапевтичного експерименту на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою дослідження (ст. 45 Основ); забороняється взяття донорської крові та її компонентів (ст. 46 Основ). У статтях 12 та 13 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» також вказано, що не допускається проведення трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини, зокрема, які забороняють взяття гомотрансплантатів у живих осіб, які утримуються у місцях відбування покарань¹⁸.

Отже, розглянувши нами у статті теоретичні проблеми потребують відповідного вирішення, зокрема, необхідне чітке формулювання у законодавстві поняття «гідність людини». Його визначення має важливе значення не лише для науки кримінально-виконавчого права, а й для правозастосовної діяльності. Це дозволить захистити повагу до гідності засудженого ще в більш повному обсязі та визначить межі здійснення повноважень адміністрації та персоналу УВП, які гарантуватимуть кожній засудженій особі повагу до її гідності, яка є основоположною цінністю демократичної, правової держави та виступає одним із принципів кримінально-виконавчої діяльності.

¹ Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 464 с. – С. 9.

² Гришук О. Людська гідність у правових актах ООН // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 37–41. – С. 37.

³ Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 4. – С. 55–68. – С. 58.

⁴ Гришук О. Вказана праця. – С. 40.

⁵ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 23. – Ст. 869.

⁶ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21.01.2010 р. № 1828-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 12. – Ст. 114.

⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – 2-е вид. – К.: Ірпінь: Перун, 2002. – 1428 с. – С. 180.

⁸ Вдовіченко С., Кампо В. Вказана праця. – С. 56.

⁹ Гришук О. Вказана праця. – С. 39.

¹⁰ Назаров В. В. Право людини на повагу до її гідності: національні та міжнародні аспекти / В. В. Назаров // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2008. – Вип. 435: Правознавство. – С. 17–23. – С. 20.

¹¹ Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / Харків. правозахисна група; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. – Х.: Права людини, 2009. – 368 с. – С. 43.

¹² Там само. – С. 46.

¹³ Там само. – С. 47.

¹⁴ Там само. – С. 47.

¹⁵ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; за ред.: В. В. Сташис, В. Я. Тацій. – 4-е вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с. – С. 345.

¹⁶ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських. – Ст. 869.

¹⁷ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 14.02.1992 р. № 2117-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19. – Електрон. версія ред. від 02.08.2014: режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 05.12.2014).

¹⁸ Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України від 16.07.1999 р. № 1007-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 337. – Електрон. версія ред. від 26.10.2014: режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1007-14> (дата звернення: 05.12.2014).

Резюме

Гальцова О. В. Повага до гідності засудженої особи як складова принципу поваги до прав і свобод людини у кримінально-виконавчому законодавстві, виконанні і відбуванні покарань.

У статті досліджено повагу до гідності засудженої особи. Зазначається, що в національному законодавстві не закріплено чітке визначення терміна «гідність людини», внаслідок чого це призводить до його неоднозначного розуміння та не виправдано звуженого тлумачення. Зауважується, що визначення терміна «гідність людини» та з'ясування його змісту, має важливе значення не тільки для науки кримінально-виконавчого права, але й для правозастосовної діяльності. Наводяться погляди науковців щодо визначення «гідність людини». Пропонуються авторські визначення термінів «гідність людини» та «повага до гідності засудженого». Аналізується кримінально-виконавче законодавство та Міжнародні стандарти поводження із засудженими, у яких закріплено право засуджених на повагу до їх гідності. Зазначається, що вирішення цієї теоретичної проблеми дозволить всебічно захистити повагу до гідності засудженого під час відбування кримінальних покарань.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, гідність людини, повага до гідності, засуджена особа, відбування покарання.

Резюме

Гальцова Е. В. Уважение достоинства осужденного как составляющая принципа уважения прав и свобод человека в уголовно-исполнительном законодательстве, исполнении и отбывании наказаний.

В статье исследуется уважение достоинства осужденного. Отмечается, что в национальном законодательстве не закреплено четкое определение термина «достоинство человека», вследствие чего это приводит к его неоднозначному пониманию и неоправданно суженному толкованию. Отмечается, что определение термина «достоинство человека» и выяснения его содержания, имеет важное значение не только для науки уголовно-исполнительного права, но и для правоприменительной деятельности. Приводятся точки зрения ученых относительно определения «достоинство человека». Предлагаются авторские определения терминов «достоинство человека» и «уважение к достоинству осужденного». Анализируется уголовно-исполнительное законодательство и Международные стандарты обращения с осужденными, в которых закреплены право осужденных на уважение их достоинства. Отмечается, что решение этой теоретической проблемы позволит всесторонне защитить уважение достоинства осужденного во время отбывания уголовных наказаний.

Ключевые слова: уголовно-исполнительное право, достоинство человека, уважение достоинства, осужденный, отбывание наказания.

Summary

Galtsova O. Respect for convict's dignity as a constituent principle of respect for human rights and freedoms in the Criminal and Executive Laws and during discharge of the term of the sentence.

The Article studies respect for convict's dignity. It is noted that the national legislation of has no explicit definition of the term "human dignity", which results in its ambiguous and unjustifiably narrow interpretation. Definition of the term "human dignity" and interpretation of its contents has a great importance not only for the science of the criminal and executive law, but also for the rights application activities. The Article holds scientists' views on the "human dignity" definition. It offers author's definitions of the terms "human dignity" and "respect for convict's dignity". The Article analyses the criminal and executive law and the international standards for convict treatment which hold the rights of the convicts for respect for their dignity. Solving of this theoretical problem will represent a universal protection of the convict's dignity during his term.

Key words: criminal-executive law, human dignity, respect for dignity, convict, term.

Отримано 12.10.2014

УДК 343.2/7 (477)

Ю. В. ЄГОРОВА

Юлія Володимирівна Єгорова, аспірантка Донецького юридичного інституту МВС України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УМОВНИХ ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

З огляду на те, що досвід зарубіжних країн з проблем звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування може стати у нагоді під час формулювання пропозицій щодо внесення змін до вітчизняного законодавства, вважаємо за доцільне зупинитися на цьому питанні детальніше.

Слід зазначити, що компаративістській проблематиці покарання неповнолітніх присвячені праці таких вітчизняних вчених, як Т. О. Гончар, Н. М. Крестовська, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк та інших. Однак, у працях зазначених авторів особливості кримінально-правового регулювання умовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування не розглядалися.

У зв'язку із цим метою запропонованої статті є встановлення особливостей кримінально-правового регулювання умовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у пострадянських країнах.

Дослідження норм, які стосуються звільнення неповнолітніх від покарання у Азербайджанській Республіці (далі – Азербайджан), дає підстави дійти висновку, що положення Кримінального кодексу Азербайджану майже аналогічні з українським кодексом. Наприклад, як і в Україні, у кримінальному законодавстві Азербайджану передбачено звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного впливу. Це підтверджує ст. 89 КК Азербайджану, в якій зазначено, що неповнолітній, засуджений за вчинення злочину, який не представляє великої суспільної небезпеки або менш тяжкого злочину, може бути звільнений від покарання із застосуванням примусових заходів виховного впливу.

До заходів виховного впливу азербайджанський законодавець відносить попередження, передачу під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, або відповідного державного органу, покладання обов'язку заглядати заповідяну шкоду, обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього.